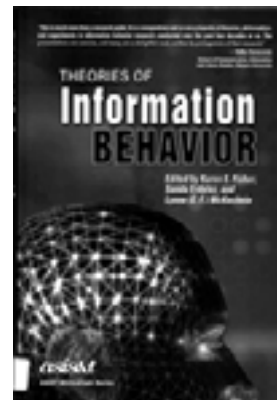

رفتار اطلاعاتی و مدل‌های اطلاعاتی

● حمید کشاورز^۱
کارشناس ارشد کتابداری و
اطلاعرسانی سازمان اسناد و
کتابخانه ملی جمهوری اسلامی
ایران

در سال‌های اخیر پژوهش در این حوزه از قالب سنتی خود که در یافته‌های پژوهشی متخصصان کتابداری و اطلاعرسانی ریشه داشت، خارج شده و صاحب‌نظران رشته‌های دیگر نیز دیدگاه‌هایشان را درباره آن مطرح کرده‌اند. از این‌رو، مفاهیم، نظریات و مدل‌های فراوانی درباره این موضوع ارائه شده و آن را به یک زمینه پژوهشی غنی تبدیل کرده‌اند.

در کنار آثار فراوان منتشرشده درباره رفتار اطلاعاتی، هر ساله همایش‌ها و نشست‌های فراوانی نیز برگزار می‌شود. از جمله همایش‌های منظمی که هر ساله درباره رفتار اطلاعاتی برگزار می‌شود، همایش جست‌وجوی اطلاعات در بستر^۲ است. کارن فیشر، سندرا اردلز و لین مک‌کچنی^۳ که از پژوهشگران این حوزه به‌شمار می‌روند، در اقدامی ابتکاری از شرکت‌کنندگان در سومین گروه تخصصی جست‌وجو و کاربرد اطلاعات^۴ در همایش سالانه انجمن اطلاعرسانی آمریکا، که از همایش‌های مهم دیگر به‌شمار می‌رود، درخواست کردند تا هریک مدخل ۱۵۰۰ کلمه‌ای درباره نظریات مطرح‌شده‌اشان در همایش بنویسند. شرکت‌کنندگان در همایش که از پژوهشگران برجسته در حوزه رفتار اطلاعاتی بودند، با پذیرش این درخواست درباره نظریه، مدل یا مفهومی که در آثارشان ارائه کرده بودند، مدخلی در حجم پیشنهادی به‌نگارش درآوردند. کتاب نظریات رفتار اطلاعاتی شامل این مداخل است.

■ Fisher, Karen E., Erdelez, Sandra, and McKechnie, Lynne E.F. *Theories of information behavior*. Medford, NJ: Information Today, Inc. 2005. xxii, 431 p. ISBN: 1 57387 230 X. (ASIST Monograph Series).

رفتار اطلاعاتی از جمله مهم‌ترین زمینه‌های پژوهشی در رشته علوم کتابداری و اطلاعرسانی به‌شمار می‌رود که درباره آن پژوهش‌های فراوانی شده است. اما از آنجاکه رفتار اطلاعاتی در امور بسیاری ظهور می‌یابد، در رشته‌های پژوهشی و دانشگاهی دیگری مانند ارتباطات، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، تجارت و آموزش و پرورش نیز موضوعیت پیدا می‌کند. به همین دلیل

**ویراستاران هدف
کتاب را تسهیل
نظریه پردازی و
یکپارچه سازی مفاهیم
موجود در زمینه
رفتارهای اطلاعاتی
عنوان کرده اند**

برای توضیح هر یک از این مفاهیم مثال هایی کاربردی در حوزه خدمات اطلاعاتی آورده است که به درک بهتر آنها کمک می کنند. این فصل را می توان مقدمه مناسبی برای کتاب قلمداد کرد. اساس نگارش این فصل سخنرانی نویسنده در گروه تخصصی جست و جو و کاربرد اطلاعات در همایش سال ۲۰۰۳ است.

دروین در فصل بعدی، «روش شناسی با نظریه چه می کند: روش شناسی معنا بخشی^{۱۵} به عنوان یک نمونه» به معرفی روش شناسی خود می پردازد. وی این نظریه را «نظریه ای برای روش شناسی» تلقی کرده و آن را به معنای رویکردی قابل تعمیم برای تفکر و مطالعه درباره شکل های مختلف معنا بخشی انسان برمی شمرد (ص ۲۶). وی به بحث درباره این باور خود می پردازد که چالش های موجود بین دو نوع از نظریات یعنی نظریات بنیادی^{۱۶} و فرانظریات از طریق روش شناسی هایی که بر ملاحظات دقیق فلسفی مبتنی باشند، قابل رفع است. نظریات بنیادی با مشاهده به دست آمده اند و درحقیقت باورهایی برای توضیح این مشاهدات هستند. فرانظریات باورهای از قبل پذیرفته شده ای هستند که مشاهده را هدایت می کنند. دروین بر این باور است که توضیحات روش شناختی می توانند چارچوب قابل قبولی برای تبیین نظریات فراهم کنند، به گونه ای که باعث انجام مقایسه های جداگانه بین دو نظریه بنیادی شود.

ویراستاران هدف کتاب را تسهیل نظریه پردازی و یکپارچه سازی مفاهیم موجود در زمینه رفتار اطلاعاتی عنوان کرده اند (ص XX). کتاب حاضر را می توان اولین کتاب جامعی در نظر گرفت که در آن بیشتر نظریات، مفاهیم و مدل های رفتار اطلاع جویی گنجانده شده است. گرچه کتاب کیس^{۱۷} (۲۰۰۷) اثر جامعی در این زمینه است، به شیوه کتاب های درسی نوشته شده است و مروری گذرا بر مفاهیم و نظریات دارد. در حالی که در کتاب حاضر هر یک از نظریات در حد قابل قبولی شرح داده شده است. از آنجاکه این کتاب حاصل تلاش پژوهشگران رشته های مختلف دانشگاهی درباره رفتار اطلاعاتی است، مورد توجه بسیاری از علاقه مندان به این حوزه موضوعی قرار گرفته و در نقدهایی که بر آن شده (برای نمونه: دینایس^{۱۸}، ۲۰۰۷؛ میزارچی^{۱۹}، ۲۰۰۷؛ ویتمایر^{۲۰}، ۲۰۰۶؛ نوروایسایت^{۲۱}، ۲۰۰۶؛ و جمالی^{۲۲}، ۲۰۰۵) از آن به خوبی یاد شده است.

کتاب با سه فصل طولانی از سه صاحب نظر، مارسیا بیتز^{۲۳}، براندا دروین^{۲۴} و تام ویلسن^{۲۵} آغاز شده است که درحقیقت مقدمه ای برای بخش های بعدی هستند. فصل اول، «مقدمه ای بر فرانظریات^{۲۶}»، نظریات و مدل ها، به معرفی و توصیف این سه مفهوم کلی می پردازد. در این فصل ۱۳ رویکرد فرانظریه ای مطرح در ادبیات کتابداری و اطلاع رسانی ارائه شده است. بیتز

پیشرفت یک نظریه، خاستگاه آن، انتقادهای واردشده، کاربرد آن در مطالعات کتابداری و اطلاع‌رسانی و فهرستی از منابع مربوط به نظریه از جمله محورهای هر مدخل است

با وجود اینکه هر مدخل را فرد خاصی نوشته و سبک نگارش هریک از آنها با دیگری متفاوت است، اما ویراستاری خوب اثر، این کمبود را تقریباً برطرف کرده است

بسیاری از نظریات ارائه‌شده در کتاب شناخته‌شده هستند، برای مثال «وضع آشفته دانش»^{۲۱} از نیکلاس بلکین^{۲۲}، معنابخشی دروین، مدل رفتار اطلاع‌جویی دیوید الیس^{۲۳}، مدل فرآیند کاوش اطلاعات کارل کالناو^{۲۴}، پرسش - گفت‌وگو^{۲۵} از رابرت تیلور^{۲۶}. هریک از این نظریات در ادبیات کتابداری و اطلاع‌رسانی با بسامد فراوان مورد استناد و استفاده قرار گرفته‌اند. در کنار این نظریات معروف، مواردی نیز وجود دارد که از نظریات موجود در رشته‌های دیگر سرچشمه گرفته‌اند، مانند مناطق توسعه همجواری^{۲۷} از ویتگنستگ^{۲۸}، اصل کمترین تلاش^{۲۹} از جرج زیپف^{۳۰}. چنین تنوعی گواه ماهیت بین‌رشته‌ای پژوهش‌های رفتار اطلاعاتی است و لزوم بازاندیشی در نظریات سنتی و همکاری بیشتر پژوهشگران رشته‌های مختلف را گوشزد می‌کند. البته چنین تنوعی بر جذابیت کتاب نیز می‌افزاید.

اگرچه تنوع مداخل کتاب به پژوهشگران و خوانندگان کمک خواهد کرد تا به مطالب گوناگونی درباره رفتار اطلاعاتی دسترسی داشته باشند، اما با توجه به اینکه این مداخل به ترتیب الفبایی نام نظریات یا مفاهیم تنظیم شده‌اند، ارتباطی بین آنها وجود ندارد و هریک در جای خاص خود آمده است.

با وجود اینکه هر مدخل را فرد خاصی نوشته و سبک نگارش هریک از آنها با دیگری متفاوت است، اما ویراستاری خوب اثر این کمبود را تقریباً برطرف کرده است و نوعی یکپارچگی و یکدستی میان مقالات وجود دارد و به خوانندگان در درک بهتر و ارتباط مطلوب‌تر با مطالب کتاب کمک می‌کند. ولی در کنار این تلاش مواردی در مداخل وجود داشته که از عهده ویراستاران خارج بوده است. از جمله مواردی که به‌طور نسبی در بیشتر مداخل‌ها وجود دارد، ماهیت انتزاعی آنها و متکی نبودن بر نمونه‌های واقعی است، به‌گونه‌ای که در توضیح نظریات به روش‌شناسی‌های

ویلسن در فصل سوم، «تحول در مدل‌سازی رفتار اطلاعاتی: مدل ویلسن»، به تغییراتی که در مدلش از رفتار اطلاع‌جویی طی دو دهه گذشته ایجاد کرده، اشاره نموده و شیوه‌های ممکن برای مدل‌سازی و آزمایش و گسترش مدل‌ها را برشمرده است.

هر سه فصل زمینه مناسبی را برای درک بافت و اصطلاحات بکاررفته در فصل‌های بعدی مهیا کرده‌اند. یک خواننده ناآشنا به موضوع با خواندن این سه فصل، به‌ویژه فصل اول، می‌تواند درک کلی و مناسب از موضوع پیدا کرده و سپس به مطالعه هریک از نظریات بپردازد. پژوهشگران حوزه‌های دیگر نیز می‌توانند از این سه فصل برای آشنایی با حوزه موضوعی رفتار اطلاعاتی و نظریات مطرح در آن استفاده کنند.

بخش دوم، «نظریات»، که قسمت اصلی کتاب محسوب می‌شود، شامل ۷۲ فصل متفاوت است که از سوی ۸۵ پژوهشگر از ۱۰ کشور تألیف شده است که بیشتر این پژوهشگران دارای ملیت آمریکای شمالی، انگلیسی و اسکانندیناویایی‌اند. هر فصل به‌طور متوسط از چهار صفحه تشکیل شده و در هریک از آنها نظریه، مدل یا مفهومی درباره رفتار اطلاعاتی معرفی شده است. پیشرفت یک نظریه، خاستگاه آن، انتقادهای واردشده، کاربرد آن در مطالعات کتابداری و اطلاع‌رسانی و فهرستی از منابع مربوط به نظریه از جمله محورهای هر مدخل است. گرچه مداخل‌ها دارای عمق کافی، همانند کتاب‌های مرجع، نیستند، از پوشش بیشتری بهره‌مندند. مداخل‌ها به ترتیب حروف الفبایی نام نظریه مرتب شده‌اند که «بار روانی»^{۳۱} اثر دیان نهل^{۳۲} نخستین مدخل و «جست‌وجوی اطلاعات شبکه جهانی وب»^{۳۳} از دان ترنیال^{۳۰} آخرین مدخل است. بیشتر نویسندگان مداخل از استادان دانشگاه، دانشجویان دوره دکتری، کتابداران دانشگاهی و کارمندان دولتی و سازمانی هستند.

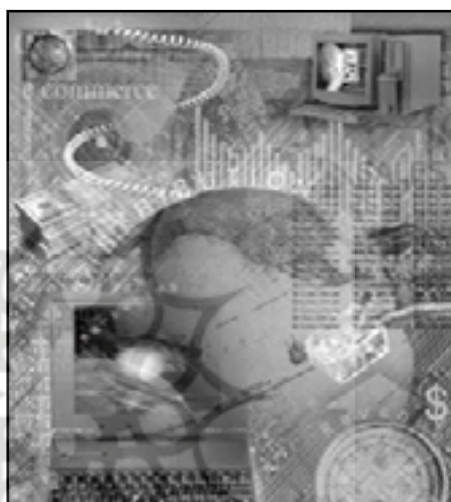
کتاب حاضر می‌تواند راهنمای خوبی برای پژوهشگران به‌منظور دسترسی به نظریات مختلف این حوزه باشد

از نظریه بسیار استفاده می‌کنند. بنابراین کتاب حاضر می‌تواند راهنمای خوبی برای پژوهشگران به‌منظور دسترسی به نظریات مختلف این حوزه باشد. از سوی دیگر اگرچه کتاب اساساً برای پژوهشگران فراهم آمده است، گروه‌های مختلف به‌ویژه دانشجویان مقاطع تحصیلات تکمیلی می‌توانند از آن استفاده کنند، زیرا کتاب راهنمای آنان در آگاهی از نظریات، مفاهیم و مدل‌های موجود در حوزه رفتار اطلاعاتی است. از این رو کتاب می‌تواند یک منبع پایه و خوب برای تدریس و ارائه به این دانشجویان در نظر گرفته شود.

عنوان کتاب از جمله مواردی است که می‌تواند مورد بازنگری قرار گیرد. زیرا از آنجاکه در کتاب بسیاری از مدل‌های معروف در زمینه رفتار اطلاعاتی معرفی شده است، ویراستاران می‌توانستند کلمه مدل‌ها را نیز در عنوان کتاب بگنجانند تا عنوان گویایی بیشتری داشته باشد. امری که می‌تواند در ویرایش‌های بعدی کتاب مورد توجه ویراستاران قرار گیرد.

پی‌نوشت‌ها:

1. keshavarz62@yahoo.com
2. Information Seeking in Context: ISIC
3. Karen Fisher, Sandra Erdelez & Lynne McKechine
4. 3rd Symposium of the SIG USE
5. Donald case
6. Denise
7. Mizrachi
8. Whitmire
9. Norvaisaite
10. Jamali

کاربردی که به خدمات و سیستم‌های اطلاعاتی واقعی منجر خواهند شد، کمتر پرداخته شده است. البته شایان ذکر است که در بیشتر پژوهش‌های رفتار اطلاعاتی به پیوند بین یافته‌های پژوهشی و خدمات واقعی توجه کافی صورت نمی‌گیرد، به طوری که باعث شده است یافته‌های این پژوهش‌ها نتوانند در بستر اصلی‌شان به کار گرفته شوند.

ساختار کتاب از جمله نکات مثبت اثر است، به طوری که بخش ابتدایی از سه فصل مقدماتی تشکیل شده، نظریات در بخش دوم قرار گرفته و در پایان نمایه کتاب درج شده است که می‌تواند به خوانندگان در یافتن مطالب موردنیازشان کمک کند. اگرچه این نمایه دارای کمبودهایی از جمله در نظرنگرفتن نام‌های مورداستناد در تمام مدخل‌هاست که موجب می‌شود خواننده نتواند دریافت یکپارچه‌ای از ارتباط بین مداخل داشته باشد.

همان‌گونه که ویراستاران در پیشگفتار کوتاه کتاب اشاره کرده‌اند، پژوهشگران حوزه رفتار اطلاعاتی از جمله گروه‌های رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی‌اند که

کتاب حاضر را می‌توان
اولین کتاب جامعی
در نظر گرفت که در
آن بیشتر نظریات،
مفاهیم و مدل‌های رفتار
اطلاع‌جویی گنجانده
شده است

- 2005, Journal of the American Society for Information Science and Technology, 58(2), pp. 303.
3. Jamali, H. R. (2005). Review of: Fisher, K. E., Erdelez, S., & McKechnie, E. F. (Eds.). Theories of information behavior. Medford, NJ: Information Today, 2005. Webology, 2(4), Book Review 2. Available at: <http://www.webology.ir/2005/v2n4/bookreview2.html> [accessed April, 12, 2008]
4. Mizrahi, D. (2007). Review of: Fisher, K. E., Erdelez, S., & McKechnie, E. F. (Eds.). Theories of Information Behavior. Medford, NJ: Information Today, 2005, InterActions: UCLA Journal of Education and Information Studies. Vol. 3, Issue 2, Article 11.
5. Norvaišaitė, M. (2006). Review of: Fisher, K. E., Erdelez, S., & McKechnie, E. F. (Eds.). Theories of information behavior. Medford, NJ: Information Today, Inc. 2005. Information Research, 11(3), review no. R217 Available at: <http://informationr.net/ir/reviews/revs217.html> [accessed April, 12, 2008]
6. Whitmire, E. (2006). Review of: Fisher, K. E., Erdelez, S., & McKechnie, E. F. (Eds.). Theories of Information Behavior. Medford, NJ: Information Today, 2005, Library & Information Science Research, 29 (1), pp. 152-153.
11. Marcia Bates
12. Brenda Dervin
113. Tom Wilson
14. Metatheories
15. Sense-making
16. Substantive theories
17. Affective Load
18. Diane Nahl
19. Word Wide Web Information Seeking
20. Don Turnbull
21. Anomalous State of Knowledge: ASK
22. Nicholas Belkin
23. David Ellis
24. Carol C. Kuhlthau
25. Question-Negotiation
26. Robert Taylor
27. Zone of Proximal Development
28. Lev Vygotsky
29. Principle of Least Effort
30. George Zipf

ماخذ:

1. Case, Donald O. (2007). Looking for information: a survey of research on information seeking, needs, and behavior. 2nd ed. Amsterdam: Academic Press.
2. Denise E. A. (2007). Review of: Fisher, K. E., Erdelez, S., & McKechnie, E. F. (Eds.). Theories of information behavior. Medford, NJ: Information Today,